

10. Van Dijk T. & Kintsch W., Strategies of Discourse Comprehension; Academic Press, London, 1983.
11. Setton R., Simultaneous Interpretation: A cognitive-pragmatic analysis; Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, 1999, p.239.
12. Hoffstaedter P., Poetic text processing and its empirical investigation. Poetics, 16 (1987), pp. 75-91, 1987.
13. Toury G., Descriptive Translation Studies and Beyond, John Benjamins Publishing Company, 1995.
14. Anderson, 1979 in Daniel G., Methodological Aspects of Interpretation (and Translation) Research, INALCO & CEEI (ISIT), Paris, 1991.
15. Flores d'Arcais, "The Contribution of Cognitive Psychology to the Study of Interpretation". D. Gerver and H. Wallace Sinaico, eds. Language Interpretation and Communication. New York and London: Plenum Press, Nato Conference Series 1978.

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-62-293-303>

УДК: 81'272

Давлетов М. С., улук илимий кызматкер

mukhtar.davlat@gmail.com

ORCID: 0009-0005-7501-572X

КР УИАнын Б. М. Юнусалиев ат.

Тил илими институту

Бишкек ш., Кыргызстан

КЫРГЫЗЧА МААЛЫМАТТЫК КОТОРМОНУН ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК МЕЗГИЛИНДЕГИ СОЦИАЛДЫК КОНТЕКСТИ

XX кылымдын акыркы он жылдыгында совет бийлиги учурунда коомдук мааниси солгундай түшкөн кыргыз тили жаңы социалдык шартта өнүгүүгө кеңири мүмкүнчүлүк алды. Муну менен кошо кыргызча маалыматтык котормо иши да толук кандуу кесиптик ишмердикке айлана баштады. Коомдук турмушта зор роль ойногон таржыманын бул түрү кеңири жана үзүрлүү колдонушу үчүн тил жагдайы менен тил саясаты, котормонун функционалдык жана структуралык өнүгүү деңгээли, тийиштүү дасыгы жогору адистердин бар же жок болушу жана башка ушул сыяктуу социалдык факторлор шарт түзөт же жолтоо боло алат. Мамлекеттин тилге болгон камкордугу, анын өсүшү үчүн өбөлгө түзүү үчүн уюштурган иш-чаралары, бир жагынан, жалпы коомчулуктун, кесипкер адистердин, эң алды, тилчилер менен котормочулардын ынтызарлыгы менен жасаган аракеттери, экинчи жагынан, айкалышып, керектүү натыйжага жетишүүгө жол ачат. Макалабызда маалыматтык котормо ишмердиги ушул өңүттөн каралып, анын коом менен кошо кантип өнүгүп келатканына сереп жүргүзүлүп, бул жараяндын оош-кыйыштары, кемчилик-жетишкендиктери жана маалыматтык котормонун Кыргызстандагы келечеги талдоого алынат.

Түйүндүү сөздөр: маалыматтык котормо, социалдык контекст, тилдик жагдай, тил саясаты, улуттук терминология, тилдик экспертиза, пуризм, котормочу-адистер.

Давлетов М. С., ст. научный сотрудник

mukhtar.davlat@gmail.com

ORCID: 0009-0005-7501-572X

Институт языкознания им. Б. Юнусалиева НАН КР

г. Бишкек, Кыргызстан

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТЕКСТ КЫРГЫЗСКОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПЕРЕВОДА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В последнее десятилетие XX века кыргызский язык, значительно утративший свое общественное значение в советское время, получил широкие возможности для своего развития. Вместе с этим началось формирование кыргызского информационного перевода как полноценной профессиональной деятельности. Широкому и плодотворному использованию данного вида перевода, играющего важную роль в общественной жизни, способствуют либо препятствуют такие социальные факторы, как языковая ситуация и языковая политика, уровень функционального и структурного развития языка перевода, наличие или отсутствие соответствующих высококвалифицированных специалистов и многое другое. Забота государства о языке, организация мер для создания предпосылок его развития, с одной стороны, энтузиазм и усилия всей общественности, профессионалов, прежде всего – лингвистов и переводчиков, с другой стороны, открывают дорогу для достижения нужных результатов. В статье информационный перевод рассматривается именно в этом ракурсе, рассматривается процесс его развития в ходе развития общества, анализируются проблемы данного процесса, недостатки и достижения, а также будущее информационного перевода в Кыргызстане.

Ключевые слова: информативный перевод, социальный контекст, языковая ситуация, языковая политика, национальная терминология, языковая экспертиза, пуризм, специалист-переводчик.

Davletov M. S., senior researcher

mukhtar.davlat@gmail.com

ORCID: 0009-0005-7501-572X

*B. Yumusaliev of the National Academy of Sciences of the Kyrgyzstan
c. Bishkek, Kyrgyzstan*

SOCIAL CONTEXT OF THE KYRGYZ INFORMATIVE TRANSLATION IN THE TIME OF INDEPENDENCE

In the last decade of the 20th century, the Kyrgyz language, which had significantly lost its social meaning during the Soviet era, received vast opportunities for its development. At the same time, the formation of Kyrgyz information translation as a full-fledged professional activity began. The vast and fruitful use of this type of translation, which plays an important role in public life, is facilitated or hindered by such social factors as the language situation and language policy, the level of functional and structural development of the target language, the presence or absence of relevant highly qualified specialists and many others. The state's concern for the language, the organization of measures to create prerequisites for its development, on the one hand, the enthusiasm and efforts of the entire public, professionals, primarily linguists and translators, on the other hand, pave the way for achieving the desired results. The article examines information translation from this perspective, considers the process of its development in the course of society development, analyses the problems of this process, shortcomings, and achievements, as well as the future of information translation in Kyrgyzstan.

Keywords: informative translation, social context, language situation, language policy, national terminology, language expertise, purism, specialist translator.

XX кылымдын акыркы он жылдыгында башталган эгемендүүлүк заманы кыргыз коомчулугунда, анын ичинде чыгармачылык коомчулугунда көптөгөн илгери үмүттөрдү жаратты. Мурда, совет бийлиги учурунда, бир чети, өнүгө баштап, бир топ деңгээлге жеткен, бирок кийин, эң алды, саясий-идеологиялык себептерден улам коомдук мааниси солгундай түшкөн кыргыз тили жаңы шартта мамлекеттик тил макамына ээ болуп, анын өнүгүшүнө кенири мүмкүнчүлүктөр ачылды. Муну менен кошо жакшы өнүкпөй да, изилденбей да калган маалыматтык котормо ишмердиги эми

өзүнүн татыктуу ордун алып, толук кандуу, жогорку сапаттуу кесиптик ишмердикке айланарына ишеним пайда болду.

Эгемендүү Кыргызстандын жаңыча шартында кыргыз тили коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө колдонууга жарамдуу болууга тийиш. Анда атайын түшүнүктөрдү билдирген кыргызча терминдер тартыш болуп, адистер өз кесиптик чөйрөсүндө орусча ой жүгүртүп көнгөнүн эске алсак, кыргызча тексттик материал жаратууда жана кыргыз тилинин сөздүк корун өстүрүп-өөрчүтүүдө маалыматтык котормонун мааниси зор.

Ошентип, котормонун коомго, коомдук турмушка жана адамдын анда алган ордуна байланыштуу социалдык аспектиси жана котормонун куралы болгон тилдин, анын табияты менен түзүлүшүнө байланыштуу тилдик аспектиси бар. Биз дагы бүгүнкү котормо ишмердигин дал ушул эки аспектинин өнүгүнөн алып кароону туура таптык.

Кандай жагдайда кыргызча маалыматтык котормо өнүгүп, кеңири жана үзүрлүү колдонулушу мүмкүн? Ушуга таасир берген факторлорду карап көрөлү:

- 1) өлкөдөгү тил жагдайы менен тил саясаты;
- 2) котормо тилинин функционалдык жактан өнүгүү деңгээли;
- 3) котормо тилинин структуралык жактан өнүгүү деңгээли;
- 4) котормо тили тейлеген коомдук, кесиптик чөйрөлөрдүн терминологиялык аппаратынын өнүккөндүгү жана бир нукка салынгандыгы;
- 5) маалыматтык котормо жаатындагы дасыгы жетиштүү адистердин бар болушу жана алардын санынын жетиштүүлүгү;
- 6) маалыматтык котормо чөйрөсүнүн өзүнүн өнүккөндүгү жана мамлекеттик камкордукка алынгандыгы.

Мындай факторлордун катарын дагы кеңейтсе, аталгандарын мындан ары майдалап бөлсө болот. Бирок биз ушул эле тизмеге таянып кароону туура таптык. Тизмедеги 2-3-шартты, чындыгында, таза социалдык эмес, социалдык-тилдик деп атаган оң. 4-шарт лингвистиканын да, тармактык терминологиянын да, кесиптик чөйрөлөрдүн да алкагына кирет. Тизменин аталган тарамдарына тийиштүү маселелерге биз маалыматтык котормонун социалдык да, тилдик да өнүгүнөн карамакчыбыз.

1.1. Азыркы тил саясаты жана маалыматтык котормо

Жогорудагы тизмеге кирген маалыматтык котормонун социалдык өнүгүнө тийиштүү контекстиндеги шарттардын арасынан биринчи болуп тил саясаты аталды. Аларды биринчи орунга койгонубуз бекер эмес, анткени алар карала турган шарттардын эң орчундуулары болуп саналат. Бирок адегенде ушул түшүнүктөрдүн өзүн дагы бир ирет тактап кетели.

Тил жагдайы дегенибиз – “бир тилдин же тилдер тобунун белгилүү географиялык региондордун же административдик-саясий түзүлүштөрдүн чегиндеги аймактык-социалдык жана функционалдык өз ара катышы жана өз ара аракеттешүүсүндө алынган жыйындысы” [17, 266-б.]. **Тил саясаты** – бул “мамлекет, партия, класс, коомдук топ тарабынан тилдерди жана тилдер системачаларынын өкүм сүргөн функционалдык жайлаштырылышын өзгөртүү же сактоо үчүн, жаңы тилдик ченемдерди бөлүп чыгаруу же колдонулгандарын сактоо үчүн көрүлгөн жана жалпы саясаттын бир бөлүгү болуп, анын максаттарына туура келген чаралардын жыйындысы” [17, 265-б.]. Ал эми **тил курулушу** – “өкүм сүргөн тилдердин функционалдык макамын оң жакка өзгөртүүгө багытталган мамлекеттик чаралардын: жазмасын иштеп чыгуу, тилдерди билим берүү, массалык маалымат системасына киргизүү ж.б.у.с. чаралардын жыйындысы” [17, 272-273-бб.].

Биз көрүп тургандай, аталган түшүнүктөр өз ара тыгыз байланышта турат. Тил жагдайы тил саясатын шарттап турса, тил курулушу тил саясатынын бир бөлүгү болуп саналат. Кыргызстан көп улуттуу өлкө болгондуктан, андагы тилдик жагдай кыйла татаал. Мамлекетибиз басып өткөн тарыхый-саясий жолдун өзгөчөлүктөрүнөн улам өзүнүн расмий макамын эки тил – кыргыз жана орус тилдери гана алгандыктан, тил саясатыбызда ушул эки тил негизги ролду ойнойт.

Илимде тил саясатын тилдик плюрализм, тилдик улутчулдук, тилдик нигилизм, тилдик пуризм ж.б.у.с. деп жиктеп жүрүшөт [17, 265-б.]. Тил саясатынын аталган түрлөрү көпчүлүк учурда таза формада эмес, аралаш формада жүргүзүлөт. Кыргызстандагы тил саясаты да дал ушундай мүнөзгө ээ.

Тил саясаты өлкөдөгү тилдерди жөнгө салып, алардын макамын аныктап, абалын шарттап турат. Тилдик көрүнүш катары тилдик жагдайга котормо ишмердиги, анын ичинен, айрыкча, маалыматтык котормо иши көз каранды болбой койбойт.

Эгерде совет мезгилинин биринчи жарымындагы тилдик жагдай менен элдердин тил колдонууга болгон мамилесин эгемендүүлүк мезгилиндегиге салыштырып көрсө, дагы бир кызыктуу нерсени байкабыз. Биз билгендей, падышалык Орусияда жүргүзүлгөн күчкө салып орусташтыруу саясатынан кийин совет мамлекетинин ар улуттуу элдери орусташууга каршы чыгып, улутташтыруу саясатын тандап алган өңдүү, көз карандысыздыкка жетишкен кыргыздар да колдон келишинче совет мезгилинде калыптанган тил жагдайын түп тамырынан өзгөртүп, коомдун бардык чөйрөлөрүн толук кыргыздаштыруу аракетин жасап жатканын көрсө болот.

Совет мезгилинин экинчи жарымындагы орусташтыруу саясатынын, аны жергиликтүү деңгээлде Кыргыз ССРинин жетекчилиги ого бетер күчөтүп, кыргыз тилин орус тилдүү билим берүү мекемелеринен такыр алып таштагандыктын айынан кыргыз тилинин абалы өтө начарлап, кыргыз улутунун жаш мууну өз эне тилин билбей калгандыгынын кесепетинен тилибиздин функционалдык, ал турсун, структуралык абалы начарлаганын түшүнгөн кыргыз коомчулугу ал кездеги советтик республикалардын ичинен биринчи болуп 1989-жылы кыргыз тилин мамлекеттик тил жарыялап, “Мамлекеттик тил жөнүндө” Мыйзамын кабыл алган. ЮНЕСКО эл аралык уюму кыргыз тилин, керек болсо, жоголуп бараткан тилдердин катарына да кошуп койгон.

Көп өтпөй, 1991-жылы мурунку Советтер Союзу кулап, анын ордуна өз алдынча көз карандысыз өлкөлөр пайда болду. Эгемендүү Кыргызстандын саясий турмушунда мамлекеттик тил катары кыргыз тилине өзгөчө басым жасалды. Ушуга жараша, мамлекеттик тилди өнүктүрүү, жаңы замандын жаңы тил саясатын жүргүзүү үчүн атайын программалар түзүлдү, аларды жүзөгө ашырган иш-чаралар иштелип чыга баштады. Титулдук улуттан тышкары башка элдердин өкүлдөрүн кыргызча сүйлөтүү жана жаздыруу үчүн жаңы усулдар сунуш кылынып, илимий мекемелердин, анын ичинде Улуттук илимдер академиясынын кызматкерлерине кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу милдети жүктөлдү. Ондогон кыргыз тилин окутуу колдонмолору басылып чыкты, биринчи кезекте, “Билим” коомунун алдында тил окутуу курстары ачылды.

Ошол эле мезгилде ар кайсы тармактардын терминдер аппаратын да жаңыртып, кыргызчалоо демилгеси көтөрүлдү. Адегенде бул өз алдынча ыктыярчылардын өз бетинче жасалган чачкын аракеттери болду. Ошентип, 90-жылдарда, өзгөчө, ошол он жылдыктын алгачкы жылдары кыргыз тилин мамлекеттик тил деңгээлине көтөрүү идеясынын алдында чоң жана көп аракеттер жасалды.

Саясий жана экономикалык жагдай тил жагдайына өзүнүн күчтүү таасирин тийгизери анык. Жогоруда сөз болгондой, Кыргызстан бийлиги адегенде “Мамлекеттик (кыргыз) тил жөнүндөгү” Мыйзамды кабыл алып (1989-жылы), кийин (2000-жылы) ошол учурга карата түзүлгөн саясий-экономикалык жагдайдан улам расмий тил (орус тили) жөнүндөгү Мыйзамды кабыл алууга аргасыз болгон.

Кыргыз тили аткарган милдеттердин реалдуу көлөмү али өлчөнө элек болсо да, алдын ала мындай пикирди айтса болот. Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия, Улуттук илимдер академиясы, республикалык жана эл аралык башка уюмдар тарабынан кыргыз тилинин, илим менен техниканын ар кандай тармактарынын терминологиялык сөздүктөрү көп санда чыгарылууда. Бул жерден, эң алды, “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүн” (2010), “Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгүн” (2001) жана “Манас” эпосунун тилинин сөздүгүн” (2014) белгилеп кеткибиз келет. Ушуга байланыштуу, заманбап илимдин нугунда даярдалган Microsoft Windows, Microsoft Office, Google Translate программалары үчүн даярдалган кыргыз тил каражаттарын айтпай коюуга да болбойт. Тилди өнүктүрүү аракеттери расмий эмес деңгээлде да жасалып жатат.

Мамлекеттик тил макамы биринчи жолу 1989-жылы Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамда жарыяланып [11], кийин, 2003-, 2006- жана 2010-жылдары Кыргыз Республикасынын Конституциясында тастыкталды. 1998-жылы Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия жана Кыргыз тилин өнүктүрүү фонду уюшулду. Бирок орус тили улуттар аралык тил болгондуктан жана өткөн кылымдын 60-жылдары кыргыз тили башка улуттагыларга окутулбай калгандыктан улам кыргыз тилин экинчи тил катары билгендердин үлүшү өтө аз болгон. Расмий тил жөнүндөгү мыйзам миграция маселесин чечүүгө анча жардам бербестен, тил жагдайын ого бетер татаалданып, кыргызча маалыматтык котормонун өнүгүшүнө кедерги келтирди [14]. 2009-жылкы каттоо көрсөткөндөй, экинчи тил катары кыргыз тилин колдонгондордун саны орус тилин колдонгондордун санынан аз болуп чыкты (2 109 393 киши жана 2 711 187 киши) [16]. Бул республикада бүгүнкү күндө да улуттар аралык тилдин милдетин, негизинен, орус тили аткарганын айгинелейт. Бул факты Этникалык саясат жана коомду бириктирүү концепциясында да чагылдырылган [9, 60-б.].

Түзүлгөн жагдайдан улам Өкмөткө адеп атайын токтомдорду кабыл алууга (1994-, 1998-жж.), анан мыйзамга бир катар түзөтүүлөрдү киргизүүгө (2004-, 2009-жж.) туура келген. Мамлекеттик тилге өтүү процесси туура баскычтарга бөлүнбөй, даярдык иш-аракеттери кылдаттык менен пландалбагандыктан, өлкөдөн орус тилдүү жарандар кете баштады. Эгерде 1989-жылы орустар өлкө калкынын 21,5% түзсө (916 558 киши), 1996-жылы алардын үлүшү 15,7%га чейин азайган (707 750 киши). Жагдайды оңдоо максатында 2000-жылы Расмий (орус) тил жөнүндөгү Мыйзам да кабыл алынды.

Өкмөт тарабынан мурдагы жылдары көрүлгөн мамлекеттик тилди өнүктүрүү чараларынын арасынан, эң алды, 2001-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен кабыл алынган “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүүнүн 2000-2010-жылдарда каралган программасын”, 2010-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын этностук саясатынын жана коомду бириктирүү концепциясы менен 2015-жылга чейинки Аракеттер планын атаса болот. Аталган документтерге ылайык, өлкөдөгү тил саясатын мамлекеттик тил жана расмий тил мыйзамдарынын негизинде жүргүзүү, мамлекеттик тилдин улуттук негиздерин стимулдаштыруу, кыргыз тилинин коомду интеграциялоодогу ролун күчөтүү каралган. Анын өнүгүшү, колдонулуу чөйрөлөрүнүн кеңейиши жана анда сүйлөгөн жарандардын санынын өсүшү өлкөдөгү социалдык-саясий кырдалды турукташтырмак [9, 6-9-бб.].

Кыргызча коомдук-саясий котормо, анын ичинде оозеки, жарыш котормо жигердүү өнүгө баштады. 90-жылдардан тартып адегенде Парламентте, андан соң башкада коомдук форумдарда орусча-кыргызча, кыргызча-орусча удаалаш жана жарыш котормо иши жөнгө салынды. Айта кетчү нерсе, бул жагынан көпчүлүк катышкан иш-чаралар азыркыга дейре көпчүлүк учурда расмий тилде өткөрүлүп, мамлекеттик тилге которулат. Кыргыз тилин мыйзам жана укук чөйрөсүндө кеңири колдонууга киргизүү маселесине 2015-жылдын февраль айында өткөрүлгөн “Мыйзам чыгаруудагы мамлекеттик тил маселелери” аттуу атайын конференция арналып, ал жерден дагы мамлекеттик расмий кагаздардын бардыгы орус тилинен кыргыз тилине которулуп жүргөнү, кыргызча котормолордун сапаты начар болуп жатканы баса белгиленген [13].

Жогоруда айтып кеткенибиздей, маалыматтык котормонун коомдогу ролуна, тилибизди өнүктүрүүнүн өтө маанилүү фактору болгонуна кайсыдыр бир себептен улам мамлекет жетекчилиги тарабынан жетиштүү көңүл бурулбай келет. Буга ынаныш үчүн эгемендүүлүк жылдары алынган мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программаларын карап чыгуу эле жетишет. Аларда котормого өтө аз көңүл бурулуп, котормо тилди өнүктүрүүдө жардамчы курал катары гана каралат.

КР Өкмөтүнүн 2020-жылдын 1-октябрында чыккан №510 Токтомуна кошумча катары кабыл алынган, убактысы боюнча программалардын акыркысы болгон “Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасына” (анын КР Министрлер кабинетинин 2022-жылдын 7-февралындагы Токтомуна ылайык редакциясына) кайрылып көрөлү [10].

Жогоруда аталган Программага ылайык, “Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары тил саясатын аныктоонун багыттары төмөнкүлөр болууга тийиш:

1. Мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн укуктук негизин чыңдоо.
2. Кыргыз тилин окутуунун методологиясын жана технологиясын өнүктүрүүдөгү мамлекеттик тил саясаты.
3. Илим чөйрөсүндөгү мамлекеттик тил саясаты.
4. Мамлекеттик тил саясатын ишке ашырууга коомдун бардык чөйрөсүнүн катышуусун камсыздоо.
5. Мамлекеттик тилди санариптештирүү” [10].

Өтө өкүнткөн көйгөйлөрдүн бири – жогорку бийликтин документтеринин (жарлыктардын, токтомдордун, башка расмий кагаздардын) тилдик сапаты. Бул туурасында биз өз макалаларыбыздын биринде кеңири сөз кылганбыз. Анда мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө кыргызча жазуу эмес, кыргыз тилине которуу басымдуулук кылганын белгилеп, көз жүгүртүп кароо эле түп нускасы орусча, кыргызчасы котормо экени көрүнүп, документтердин өздөрүндө көп сандаган тилдик мүчүлүштүктөр орун алганын айтканбыз. Канча деген талкуудан өткөн, массалык маалымат каражаттарына да жарыяланып чыккан мындай документтерден көптөгөн тилдик, стилдик, ал турсун, грамматикалык каталарды тапса болот. Ошонун айкын далили катары өкмөттүн “Кырк кадам” долбоору, “Илим жөнүндө” мыйзамы келтирилген болчу [2, 137–138-бб.]. Бул мамлекеттик деңгээлдеги маанилүү расмий кагаздар тилдик экспертизадан өтпөй калгандай таасирде калтырат.

Тилдик экспертиза – расмий тексттер, айрыкча, эң жогорку коомдук-саясий деңгээлдеги тексттер жарыяланардан мурун милдеттүү түрдө өтө турган жол-жоболордун бири. Экспертиза дегенибиз – бул “конкреттүү предметти иликтеп, тийиштүү чөйрөдөгү кесиптик билимдерди колдонуу менен жасалган, өз натыйжаларын жана алдына коюлган суроолордун жоопторун камтыган корутунду

менен документтештирилген изилдөө” [8, 429-б.]. Экспертизанын башка түрлөрү жасалбай калган учурда да, алардын экөө – укуктук жана тилдик экспертиза – милдеттүү түрдө өткөрүлүүгө тийиш [3, 156-б.].

Мындай кейиштүү жагдайдын себептеринин бири эң жогорку бийлик кеңселеринде да, ал турсун, Президенттин аппаратында, Министрлер кабинетинде, жер-жерлердеги жергиликтүү бийлик жайларында да иштеген котормочулардын тийиштүү билими, даярдыгы, дасыгы же жок, же өтө төмөн болгондугунда. Сөздүн ачыгы, маалыматтык котормо бүгүн да маанилүү мамлекеттик документтерди түзүүнүн негизги болбосо да, айрыкча, маанилүү куралы экендиги жогорку деңгээлде таанылбай келет.

Коомдо колдонулуп жүргөн терминдерди, улуттук терминологиянын өкүм сүрүшү менен өнүгүшүн камсыз кылган, көзөмөлдөгөн уюм болуп атайын Терминологиялык комиссия же комитет (Терминком) эсептелет. Ал совет мезгилинде эле түзүлүп, өз ишин үзүрлүү жана натыйжалуу алып келген. Бирок эгемендүүлүк доорунда аталган уюм көпкө чейин өз ордун да таппай келди. Адеп Улуттук илимдер академиясынын, андан кийин Өкмөттүн алдында болуп, акыры Мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиянын курамына кирди. Акыркы жылдары Мамлекеттик тил комиссиясы бир нече конференция, терминдер боюнча бир катар кереге кеңеш өткөрүп, бул маселени кырынан коюп жатат. Бул терминдердин көптөгөн көйгөйлөрү мына эми чечилеринен үмүт берет.

1.2. Кыргызча маалыматтык котормонун башка социалдык маселелери

Коомдогу кандай болсо да тилге байланыштуу көрүнүштөр андагы тил жагдайы жана тил саясаты менен шартталары анык. Буга жогору жактагы тил саясаты жөнүндө айткандар ачык далил болду. Эми кайрадан котормо ишмердигинин жалпы табиятына, анын социалдык кубулуш катары сапаттарына кайрылалы.

Котормо – адам баласынын эң абалкы акыл-эс ишмердиктеринин бири [6, 150-б.]. Орустун белгилүү тилчиси, социалингвисти жана котормо боюнча адиси А. Д. Швейцер таржыма иш-аракетине мазмундуу жана кеңири аныктама берип, ал жөнүндө мындай деп жазат: “Котормо деген – “тилдер аралык жана маданияттар аралык коммуникациянын максаттуу (“котормочулук”) талдоого алынган адепки тексттин негизинде башка тилдик жана маданий чөйрөдө адепки тексттин ордун баскан экинчи текст (метатекст) жаралган бир багыттуу жана эки баскычтуу жараяны; бул жараян адепки тексттин эки тилдин, эки маданияттын жана эки коммуникативдик жагдайдын ортосундагы айырмачылыктардан улам жарым-жартылай жаңыланган коммуникативдик таасирин жеткирүүгө багыт алуу менен мүнөздөлөт” [19, 75-б.]. Коомдук турмушка тыгыз байланыштуу болгон котормо иши “социалингвистиканын компетенциясына кирген орчундуу касиеттерге ээ” (19, 15-б.). Биринчиден, тилдердин жана маданияттардын карым-катышы, чындыгында, котормо жана котормочулар аркылуу жүзөгө ашат, экинчиден, тил кодунун котормо учурундагы бир абалдан экинчи абалга өтүүсү котормочунун аң-сезиминде орун алат.

Котормо – өзгөчө курал – адамдык тилдин жардамы менен ишке ашырылган социалдык ишмердик. Аны негизги үч өнүгүштөн иликтеп караса болот: (1) контексттин милдетин аткарган социалдык чөйрөнүн өнүгүшүнөн, (2) колдонулган каражаттын өнүгүшүнөн, (3) ишмердик субъектинин өнүгүшүнөн. Биринчи учурда байкоого чөйрө менен андагы объектинин бирге аракеттениши, алардын өз ара таасири алынат. Экинчи учурда баарлашуу каражаты катары тилдин өзүнө жүктөлгөн милдетти тийиштүү түрдө, толук кандуу аткара алган-албагандыгы талданат. Үчүнчү учурда изилдөөчүлүк назар ишмердикти аткарган котормочунун социалдык өзгөчөлүктөрүнө (“инсан социологиясына”) бурулат.

Инсандык социологиянын өнүтүнөн кайра котормо ишмердигине карасак, анда “котормо социологиясы” деген түшүнүккө келебиз.

Эми котормо маселелерин социоллингвистикалык жактан изилдөөнүн котормочулук ишмердиктин субъекти – таржымачыга байланыштуу аспектигине өтөлү. Котормочуга коюлган талаптар татаал жана көп кырдуу. Ал, бир чети, лингвистикалык билимдер менен көнүмдөргө ээ болушу керек болсо, бир чети, которулуп жаткан материалдар таандык болгон тармактын да атайын билимдерине муктаж. Лингвистикалык билим болсо, өз кезегинде, биринчи, эне тилине жана экинчи, өзгө тилге байланыштуу болот. Таржыма адиси түп нуска тилин да, котормонун тилин да тең-бирдей билүүгө тийиш. Бирок тажрыйбада тилдердин бирин эле жетиштүү деңгээлде билген котормочуларды кезиктиребиз.

Котормолордун сапаты көп жагынан котормочулардын кесиптик дасыгуу деңгээлине да байланыштуу болот. Которуу иши – адамдын интеллектуалдык ишмердигинин эң байыркы гана эмес, эң татаал түрлөрүнүн да бири [12, 15-б.].

Азыркы күндө Кыргызстандын көп эле ЖОЖдорунда котормо факультеттери же бөлүмдөрү бар. Ошолордун эң алгачкыларынын бири болуп Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин синхрон (жарыш) котормо кафедрасы 1997-1998-жылы ачылган. 1998-2012-жылдары кафедра Чет тилдердин жогорку мектебинин алдында, ал эми 2012-2013-окуу жылынан баштап гуманитардык факультетинин кафедраларынын катарына кирген. Кафедрада жазма жана оозеки котормонун үч багыты: түрк-кыргыз котормосу, кыргыз-англис котормосу жана түрк-орус котормосу боюнча билим жана даярдык берилет. 2014-жылы Социалдык илимдер институтунун алдында “Котормо жана котормо таануу” багыты боюнча магистрлик программа ачылган. Котормо адистерин “Ататүрк-Алатоо” университетинин Лингвистика (котормо жана котормо таануу) факультетинде да даярдашат. Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз филологиясы факультетинин курамында да таржымачыларды даярдоо бөлүмү бар. Адегенде орусча-кыргызча котормо боюнча программалар менен иштешип, өткөн жылы чет тилдеринен, эң алды – англис тилинен кыргыз тилине которуу боюнча да иш жүргүзө башташты. Котормо тобу Түркология жана котормо бөлүмүнүн курамына кирет.

Таржыма адистерин даярдаган башка окуу жайларынын катарына дагы төмөнкүлөр кирет: Кыргыз-Орус Славян университети, Бишкек гуманитардык университети, Кыргызстандын Эл аралык университети, Ош мамлекеттик университети, Кувейт университети, Кыргызстандын тил жана маданият университети, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети ж. б. Котормо адистерин даярдоодогу чоң көйгөйлөрдүн бири – окуу материалдары менен куралдарынын жетишсиздиги, эң алды – чет тилдерден кыргыз тилине которуу жаатында. Маселен, жарыш котормо жаатында окуу программалары, окуу китептери жокко эсе. Кыргызча-орусча, кыргызча-англисче оозеки котормо, айрыкча, жарыш котормо боюнча адистерди окутууда бүгүнкү күнгө чейин орусча-англисче окуу программалары менен окуу куралдары колдонулуп келет.

Г. З. Жамашеванын пикиринде, Кыргызстанда кесипкерлик котормочулук практика кыска эле тарыхына ээ болуп, котормо иши өз алдынча кесиптик чөйрө, котормо таануу илим катары алигиче калыптануу жараянанынан өтүп жатат [5, 386–387-бб.]. Котормо боюнча көлөмдүү эмгектерден Д. Кенжебаевдин “Котормонун илимий-теориялык негиздери” [7] жана Т. Абдиевдин “Котормо илимине киришүү” [1] китептерин гана атаса болот.

Кыргызча котормонун усулдамасы (методикасы), ал боюнча окуу материалдары жок болгондуктан, чыныгы дасыккан адистер жетишсиз болгон үчүн Кыргызстандагы маалыматтык котормо жаатында парадоксалдуу кырдал түзүлүп калды. Айрым учурларда котормо ишин үйрөткөн мугалимдер өздөрү котормо менен иштебеген, аны теориялык жактан гана билген тилчилер болгону аныкталды.

Өкүнткөн дагы бир факты – ар кайсы мекемелерде кыргыз тилине которуу менен алектенген кызматкерлердин көпчүлүгүнүн бул жагынан канааттандыруу билими да, тажрыйбасы да жок. Аларды бул кесипке машыктыруу, котормо техникалары менен принциптерин окутуу ишинин зарылчылыгы көптөн бери айтылып жүргөнү менен, дагы деле уюшулбай келет.

Эгемендүүлүккө жетишкен Кыргызстанда бир кезде совет мезгилинин баштапкы мезгилиндегидей пуризм багыты күч алганын белгилебей кетсе болбойт. Ырас, мамлекеттин Конституциясында жана өкмөттүн расмий документтеринде бул ачык жарыяланбайт. Кайра бардык тилдердин, ал турсун, улуттук азчылыктардын тилдеринин колдонулушуна жана өнүгүшүнө шарт түзүлөт деп айтылат. Ал эми учурдагы пуризм маселесин биз тил саясатынын багыты катары эмес, жөн гана коомдо кеңири учураган социалдык фактор катары карап жатабыз.

Ошентсе да, тил саясатында жаңылыш кабыл алынып, күчөтүлүп, пуристтик көз карашка негизделип кабыл алынган жоболор бар. Маселен, расмий ченемдик-укуктук актылардын жана иш кагаздардын баары адеп кыргыз тилинде жазылып, анан орус тилине которулат, мамлекеттик тилдеги нускасы түп нуска болуп эсептелет деп айтылат. Бирок иш жүзүндөгү фактылар, маселен, 2021-жылдын аягында өткөн Конституциялык кеңешменин документтеринин жарымы орусча жазылып, анан кыргызча нускасы даярдалганы жагдай чындыгында такыр башкача экенинен кабар берет. Мындай көрүнүштүн негизги себеби бүт баарын мамлекеттик тилде жазып, расмий тилге которуу үчүн түшүнүктөр менен атоолор аппаратынын толук жана жакшы иштелип чыкпагандыгында. Белгилүү социолог Н. Өмүралиев белгилегендей, “...көз карандысыздык жылдары кыргыз тилиндеги илимий техникалык терминология жана кыргызча иш кагаздарынын лексикасы иштелип чыккан жок” [14].

Чегинен ашкан пуристтик көз караштарга өз мезгилинде чыгаан жазуучубуз Чыңгыз Айтматов да каршы чыккан. Анын айтымында, бир гана эне тил адамдын бардык муктаждыктарын канааттандыра албайт, “өздөштүрүлгөн ар бир жаңы тил – бул ар бир адамдын жаңы баа жеткис энчиси” [18, 1-б.].

Кыргыз тилчи-окумуштуусу С.А. Давлетов да: “... тилдин тазалыгы бир тилден экинчи тилге кабыл алынган сөздөрдүн баарына каршы келбейт, орундуу колдонулган сөздөрдү өз кучагына камтыйт жана ал аркылуу байып, өнүгүп отурат”, – деген пикирин айткан [4, 85-86-б.]. Пуристтик аракеттердин натыйжасында “...өз алдынча түшүнүктөрдү берүү үчүн нукура кыргыз сөздөрүнүн негизинде гана жаңы сөздөрдү жаратууга бардык аракеттер жасалып, мындай сөздөрдүн ошол түшүнүктөрдүн маанисине жакын семантикасы жок,” – деп белгилейт дагы бир белгилүү тилчи Ж. Осмонова [15, 104-105-бб.].

Маалыматтык котормонун өкүм сүргөн жана өнүккөн коомдук контексти жөнүндө кеп кылганда, албетте, терминдер менен терминология жаатын көз жаздымда калтырган болбойт. Мунун дал ушул маалыматтык котормого өзгөчө тиешеси бар

болгондугунун себеби, терминдер маалыматтык тексттердин негизин мазмунун түзүп, берилип жаткан маалыматтын өзөгү болгонунда.

Тилди, эң алды, улуттук терминологияны өнүктүрүү жаатында чоң аракеттер жасалып жатканы менен, өз алдынча мекеме-уюмдардын, авторлордун жана котормочулардын ишинде баш аламандык, обочолонгондук, өз ара келишпегендик мүнөздүү болгон бойдон калганын моюнга алуу керек. Ошондон улам тил практикасында колдонулуп жаткан терминдерди бирдейлештирүү зарылчылыгы туулат. Бул үчүн биргелешкен иш-чараларды уюштуруп өткөрүү зарыл. Терминологиянын туруксуздугу, чаржайыттыгы котормочуларды кыйын абалда калтырып жатат. Натыйжада тексттердин түшүнүктүүлүгү, маалыматтуулугу төмөндөйт. Дал ушул себептен улам колдо бар кыргызча материалдардан көрө эл орусча материалдарды пайдаланууну артык көргөн учурлар аз эмес. Мисалы, социологиялык сурамжылоодо кыргызча сүйлөгөн жооп берүүчүлөр да орусча анкета сураганы байкалган.

Таржыма жаатындагы чыныгы жагдайды аныктап билиш үчүн анын өнүгүшү менен учурдагы абалына кылдат изилдөө жүргүзүлүшү керек. Мамлекеттик тилдин коомдо колдонулуп жаткандыгы, кыргызча маалыматтык котормонун өнүгүшү жөнүндөгү расмий отчеттор чыныгы жагдайга канчалык туура келет? Ушул жана дагы көптөгөн башка суроолор өзүнүн жообун дале күтүп келет.

Адабияттар:

1. Абдиев, Т. Котормотаануу илимине киришүү. - Бишкек, 2008. - 113 б.
2. Давлетов, М. С. Кыргызча мыйзам текстине коюлуучу талаптар / М. С. Давлетов // Академик Б. Ө. Орузбаеванын 95 жылдыгына арналган конф. матер. - Бишкек: "К.С. Кожогулов", 2020. - 135-145-бб.
3. Давлетом, М. С. Кыргызча мыйзамдарга лингвистикалык экспертиза жүргүзүү / М. С. Давлетов // Академик Б. Ө. Орузбаеванын 95 жылдыгына арналган конф. матер. - Бишкек: "К.С. Кожогулов", 2020. - 154-162-бб.
4. Давлетов, С. А. Эмне үчүн өнөр алды – кызыл тил / С. А. Давлетов // Ленинчил жаш. – 1974. - №69 (6668). - 2-3-бб.
5. Жамашева, Г. З. Функционирование государственного языка в сфере книгоиздания / Г. З. Жамашева. Кит.: Тил илими боюнча изилдөөлөр. - Бишкек, 2021. - 380-411-бб.
6. Какичева, А. М. Социально-коммуникативная роль перевода в дипломатических отношениях. / А. М. Какичева, Е. В. Краснова // Международный журнал экспериментального образования. - № 4. - 2016. - С.149–152.
7. Кенжебаев, Д. О. Котормонун илимий-теориялык негиздери / Д. О. Кенжебаев. - Бишкек, 2014.
8. Краснов, Ю. К. Юридическая техника : учебник / Ю. К. Краснов, В. В. Надвикова, В. И. Шкатулла. - М.: Юстиинформа, 2010. - 536 б.
9. Кыргыз Республикасынын этностук саясат жана коомду бириктирүү концепциясы жана 2015-жылга чейинки Аракеттер планы. (2010). – Алынды: <http://ethnic.analytics.kg/2011-06-28-09-42-34/2011-06-28-09-44-44/62—2015-.html>.
10. Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасы. – Алынды: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/157938/20?cl=ky-kk&mode=tekst>.
11. Кыргыз Республикасынын «Мамлекеттик тил жөнүндө» мыйзамы (1989,

2004, 2009). – 2009-жылдын 8-декабрындагы N307 редакциясында. – Алынды: <http://medialaw.asia/document/-4396>.

12. Мирам, Г. Э. Профессия – переводчик / Г. Э. Мирам. - Киев: Ника-Центр, 1999. - 160 б.

13. Мыйзам чыгаруудагы мамлекеттик тил маселелери // Конференциянын материалдары. - Бишкек: ЮСАИД, 2015. - 464 б.

14. Омуралиев Н. Языковая ситуация в свете национальной политики Кыргызстана / Н. Омуралиев. - 24.10.2007. Алынды: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1193219340>

15. Орузбаева, Б. Взаимодействие с русским языком – основной фактор становления и развития терминологической системы современного киргизского языка / Б. Орузбаева, Дж. Осмонова. В кн.: Могучий фактор национально-языкового развития. - Фрунзе: Кыргызстан, 1981. - 103-113-бб.

16. Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Республики (2009). – Алынды: <http://212.42.101.100:8088/nacstat/node/23>.

17. Словарь социолингвистических терминов. - М.: Институт языкознания РАН, 2006. - 312 б.

18. Чингиз Айтматов о русском языке // Русское слово в Кыргызстане. - №4. - 2013.

19. Швейцер, А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. - М.: Наука, 1988. - 215 с.